Avrasya İncelemeleri Dergisi
Journal of Eurasian Inquiries

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries 14, 1 (2025): 1-18
DOI: 10.26650/jes.2025.1327466
Araştırma Makalesi / *Research Article*

16. Yüzyılda Safevî İran'ında Mevlevîliğin Yayılmamasının Nedenleri

In The 16th Century, The Reasons for The Failure of Mawlawiyya to Spread in Safavid Iran

Bahram Karju Ajirlu[1], Hasan Hazrati[2]

ÖZ

16. yüzyılda Osmanlı ve Safevî devletleri, İslâm dünyasında iki büyük Türk devleti olarak, siyasi ve dinî sorunlar yaşıyorlardı. Bu sorunlardan biri, çeşitli nedenlerden dolayı tasavvuf tarikatlarının desteklenmesi veya baskı altına alınmasıydı. Bu tarikatlardan biri ve belki de en önemlisi Mevlevîlik tarikatıydı. Mevlevîlik, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde ortaya çıkan ve Osmanlı döneminde yaygınlaşan önemli bir tasavvufî tarikattır. Türkmenlerin desteğiyle Şah İsmail (1501-1524) tarafından kurulan Safevî Devleti'nin İran'da Şiîliğin yayılması konusundaki gayreti Mevlevîliğin de bu topraklardaki kaderini belirlemiştir. Safevî Devleti, Anadolu'daki Şiîliğe temayülü olan Türkmenlere sağladığı maddi ve manevi desteklerle Şiî mezhebini burada yaymaya çalışırken onları Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri konusunda da tahrik etmiştir. Diğer taraftan aynı yüzyıllarda Mevlevîlik de İran'dan neredeyse silinme noktasına gelmiştir. Safevî Devleti'nin izlediği mezhebî yayılma politikasının etkisi ve Osmanlı padişahlarının Mevlevîliği desteklemesi bu tarikatın Anadolu'da yayılmasına ve Mevlevîhânelerin sayısının artmasına sebep olmuştur. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da kurulan Mevlevîhâneler sayesinde bu tarikat, Safevîler ile bir tampon bölge oluşmasını sağlamış ve Şiîliğin Anadolu'da yayılmasının engellenmesinde başarılı da olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı-Safevî kaynaklarına dayanarak, Osmanlı Devleti'nin siyasi, kültürel ve dinî alanlarında da aktif bir rol oynayan Mevlevîliğin Safevî topraklarında yayılma alanı bulamamasının üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Safevî Devleti, İran, Tasavvuf, Mevlevîlik

ABSTRACT

In the 16th century, the Ottoman and Safavid states, as two great Turkish states in the Islamic world, were experiencing political and religious problems. One of these problems was the support or suppression of Sufi orders for various reasons. One of these orders, and perhaps the most important one, was the Mevlevi order. Mevleviism is an important Sufi order that emerged during the Anatolian Seljuk period and became widespread during the Ottoman period. The efforts of the Safavid State, founded in Iran by Shah Ismail (1501-1524) with the support of Turkmens, to spread Shiism in Iran determined the fate of Mevlevism in these lands. While the Safavid State endeavoured to spread

[1]Sorumlu yazar/Corresponding author:
Bahram Karju Ajirlu (Doktora Öğrencisi),
Tahran Üniversite, İlahiyat Fakültesi, Tahran, İran
E-posta: bahramkarju.93@ut.ac.ir
ORCID: 0000-0001-9740-6741

[2]Hasan Hazrati (Doç. Dr.),
Tahran Üniversite, İlahiyat Fakülte, Tahran, İran
ORCID: 0000-0001-7850-2981

Başvuru/Submitted: 26.01.2025
Revizyon Talebi/Revision Requested: 24.02.2025
Son Revizyon/Last Revision Received: 02.03.2025
Kabul/Accepted: 06.03.2025

Atıf/Citation: Ajirlu, B.K., Hazrati, H. In the 16th century, the reasons for the failure of mawlawiyya to spread in Safavid Iran. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries 14, 1* (2025): 1-18. https://doi.org/10.26650/jes.2025.1327466

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

the Shiite sect in Anatolia by providing material and moral support to Turkmens who were inclined to Shiism, it also provoked them to rebel against the Ottoman Empire. On the other hand, in the same centuries, Mevleviism almost disappeared from Iran. The influence of the sectarian expansion policy pursued by the Safavid State and the support of the Ottoman sultans for Mawlawīism led to the spread of this order in Anatolia and the increase in the number of Mawlawīhânes. Thanks to the Mevlevîhânes established especially in Southeastern Anatolia, this order created a buffer zone with the Safavids and was successful in preventing the spread of Shiism in Anatolia. In this study, based on Ottoman-Safavid sources, the Mevlevi order, which played an active role in the political, cultural and religious spheres of the Ottoman Empire, is analysed.
Keywords: Ottoman State, Safavid State, Iran, Sufism, Mawlawiyya

EXTENDED ABSTRACT

As a result of the Mongol attacks on Iran, scholars, dervishes and sheikhs of different Sufi orders in Iran preferred Anatolia as a region that they deemed suitable in terms of security and where they could easily transfer and spread their thoughts and beliefs. Mawlawism, which gained importance in the last periods of the Anatolian Seljuk State and the Ottoman period, emerged in Konya, the capital of the Anatolian Seljuk State, in 1280 as a result of these migrations. Mawlawism, whose source is the ideas of Mawlana, is undoubtedly the most important of the Sufi movements that make Anatolia rich in spiritual values. The absence of religious oppression in Iran during the Ilkhanids and Timurids led to the development of Sufism and the emergence of various sects. Mawlawism, which also bears important traces of Iranian culture, spread in Iranian lands during these periods and had a significant influence on the society.

However, the establishment of the Safavid State in Iran at the beginning of the 16th century by Shah Ismail with the support of the Turkmens of the Kizilbash in Iran stopped the spread of Mawlawism in this geography. With the support of the Turkmens, Shah Ismail assumed the role of the absolute protector of the Shiite sect. The Safavid State's efforts to spread Shiism in Iran were met with political and sectarian struggle by its strong rival Ottoman Empire in the west and the Uzbeks in the east. This struggle caused some Sunni groups in Iran to migrate to the Ottoman lands and Shi'ite elements in the Ottoman lands to migrate to Iran. Eventually, the Safavid State became an important political and religious rival of neighbouring Sunni states such as the Ottoman Empire. Finally, as a result of the policies pursued by the state, Shiism began to spread rapidly among Iranians. The Safavid State's adoption of a Shi'ite identity also negatively affected the Sufi movements in Iranian lands.

Although the Safavid State emerged on the basis of Sufism, its policy towards Sufism changed after the establishment of the state. The sources of the sects and their relations with the states in the region played a decisive role in the approach of the Safavid shahs towards the sects. Shah Ismail and the succeeding shahs oppressed the sects that were opposed to the Shi'ite understanding. Sufi views and orders based on the Sunnite understanding were unable to survive in Iran. As a result of this oppression, some of the Sunni sects in Iran became

Shi'ite, while a significant number had to migrate to Anatolia and India. Despite some cultural commonalities, Mawlawism was one of the sects that could not survive in Iranian lands due to the lack of favourable conditions during the Safavid period. Even the possession of Mawlana's Mesnevi, which played a leading role in determining the procedures, manners and etiquette of Mawlawism, was considered dangerous.

The Mawlawis were oppressed by the Safavids not only because they were Sunnites but also because of their proximity to the Ottoman court. The Mawlawis were expelled from Iran during the reign of Shah Tahmasb, the second ruler of the Safavid State. The main aim of the Shah was to create a new political, religious and social unity in Iran under the umbrella of Shiism by suppressing or expelling different Sufi beliefs. Shah Tahmasb's expulsion of those belonging to the Mawlana order from Iran and his suppression of other orders led to the weakening of Sufism in Iran.

Towards the end of the Safavid Empire, the strengthening of the Shiite ulema and their increasing influence on the state and society led to a change in the attitude of the central authority towards both Shiite and Sunni-oriented Sufism. In the Mawlana order, Mawlana was the murshid and after him the çelebis were regarded as murshid. For this reason, Mawlawism also contradicted the basic principles of the Shiite sect. This attitude of the Shiite ulema was one of the reasons why Mawlawism could not spread in Iran in the last periods of the Safavids.

In return for the duties of lodges and dervish lodges in the social, political and religious life of the Ottoman Empire, the state supported these orders with various subsidies. Mawlawism was one of the most important orders supported by the Ottoman State. Since it was the sect most supported by the Ottoman sultans, Mawlawism was regarded as the official sect of the Ottoman Empire.

In the 16th and 17th centuries, the Shiite propaganda launched by the Safavids especially in Eastern Anatolia in order to attract the Kizilbash Turkmens in Anatolia to their side had become a major threat to the Ottoman Empire. For this reason, the Ottoman Empire allowed Mawlawism to spread in Eastern Anatolia. In return, Mawlawis played an important role in the elimination of the Shiite propaganda in Anatolia. The good relations between Mawlawism and the Ottoman Empire is another important reason why Mawlawism could not spread in Iran.

Giriş

Moğol istilasının başlamasıyla birlikte, özellikle İran'daki âlimler, dervişler ve farklı tasavvuf tarikatlarının şeyhleri, güvenlik kaygıları ve düşünce-inanç özgürlüğü arayışı nedeniyle göç etmeye yönelmişlerdir. Bu süreçte, Anadolu toprakları, hem görece daha güvenli bir ortam sunması hem de kültürel ve dini faaliyetlerin serbestçe icra edilebileceği bir zemin sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir. Anadolu'yu yeni bir kültürel merkez hâline getiren bu göçlerle birlikte ve bu topraklarda bilimsel, kültürel ve edebî tartışmalar da yayılmaya başladı. Dönemin önemli tarikatlarından biri olan ve Selçuklu Devleti'nin son dönemleri ile Osmanlı döneminde önem kazanan Mevlevîlik de bu sürecin bir sonucu olarak Anadolu'da 1280 yılında ortaya çıktı.[1] Selçuklu ve Osmanlı toplumunda manevi dinamiklerin tartışmasız en önemlisi, tasavvufi görüşlerin ortaya çıkmasıydı. Bu toplumları manevi değerler açısından zengin kılan tasavvufî akımların şüphesiz en dikkate değerlerinden biri, temelini Mevlânâ'nın fikirlerinin oluşturduğu Mevlevîliktir. Osmanlı Devleti, toplumuna düzen sağlama hedefiyle, halk arasında derin bir manevi etkisi olan Mevlevîliğe özel bir önem gösterdi. Mevlevîler de Osmanlı Devleti ile ilişki kurmayı gerekli gördüler ve Osmanlı'yı kendileri için sağlam bir sığınak olarak değerlendirdiler.[2]

Mevlevîlik tarikatı Osmanlı toplumu üzerinde etkili olduğu gibi Osmanlı sarayına da girebilmiş ve bazı devlet adamları üzerinde önemli ölçüde etki sağlamıştır. Bu durum, Mevlevîliği bir devlet tarikatı hâline getirmiş ve Mevlevî tekkelerinin devlet vakıfları yoluyla maddi zenginliklere ulaşmasını sağlamıştır.[3]

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, İlhanlılar ve ardından Timurluların İran'da hüküm sürmesi, bölgedeki dinî baskının az olması nedeniyle tasavvufun yayılmasına olanak tanıdı. Bu özgür ortam, İran'da çeşitli tasavvufi akımların ve tarikatların gelişmesine zemin hazırladı. İran kültüründen etkilenen Mevlevîlik tarikatı, bu dönemde İran'a nüfuz ederek bölgedeki tasavvufî akımlar arasında yerini aldı.

Mevlevîler, Mevlânâ Celaleddîn Rûmî'nin sevgi, hoşgörü ve birleştirici felsefesini İran'da yayarak geniş bir takipçi kitlesine ulaştı. Ancak 16. yüzyılın başında İran'da Kızılbaşların desteğiyle Şah İsmail tarafından Safevî Devleti'nin kurulması, bu coğrafyada Mevlevîliğin de gelişimini etkiledi. Kızılbaşlardan aldığı bu desteğin de etkisiyle Şah İsmail, Şiîliğin mutlak koruyucusu rolünü üstlenirken Safevî Devleti de komşusu olduğu Sünnî devletlerin[4] siyasi ve mezhebî açıdan tehlikeli ve güçlü bir rakibi konumuna geldi.[5] Safevî döneminde, Şiîliğin

1 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan sonra Mevlevilik* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1953), 26-27.
2 Ersin Nazif Gürdoğan, "Mevlânâ Dünyaya Açılan Anadolu", (*İslâm Aylık Mecmua* 28155, 1996), 17-19.
3 Şahabettin Uzluk, *Mevlânâ'nın Türbesi* (Konya: Konya Halkevi, 1946), 156; İbrahim Ateş, "Mevlânâ Dergâhı ile İlgili Vakıf ve Vakfiyeler" (Ankara: *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, 1992), 31.
4 Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, İran'ın batısında güçlü Osmanlı Devleti ve doğusunda Timur'un torunları tarafından yönetilen Herat ve Türkistan'daki Özbek hanedanları, genellikle Hanefi mezhebine bağlıydılar. Nizamüddin Mocir Şîvanî, *Teşkil-i Şahenşah-ı Safeviyye, İhya-yı Vahdet-i Millî*, (Taharan: İntişarat-ı Danişgahı Tahran, 1346), 112, 139.
5 Anonim, *Tarîh-i Âlem Ârâ-yı Safevî*, düz. Ş. Yedullah, (Tahran: İntişarât-i Bunyad-i Ferheng-i İran, 1350), 345.

devletin resmî mezhebi olarak kabul edilmesi ve Safevî yönetiminin Sünnî kökenli tarikatlara karşı daha mesafeli bir tutum sergilemesi nedeniyle, Mevlevîlik İran'da geniş çapta yayılma olanağı bulamadı. Mevlevîlik, Osmanlı topraklarında gelişimini sürdürürken, Safevî yönetimi Şiîliği merkezî bir konuma yerleştirerek toplum üzerinde ideolojik bir birlik oluşturmaya çalıştı. Bu yaklaşım, Mevlevîlik gibi Sünnî tasavvuf akımlarının Safevî topraklarında etkili olmasını zorlaştırdı ve İran'da Mevlevîliğin nüfuzunu sınırlı bir düzeyde bıraktı.

1. Safevî Devleti'nin Siyasi ve Dinî Görüşlerine Kısa Bir Bakış

Safevî Devleti, ismini Erdebil'de kurulan Safevîyye tarikatının lideri Şeyh Safiyüddin Erdebilî'den almaktadır. Bu devlet, Anadolu'dan İran'a giden Türkmen oymaklarının özellikle Afşar, Dulkadirli, Rumlu, Kaçar, Ustacalu (Ustaclu), Şamlu, Tekelü vs desteği ile Şah İsmail tarafından 1501'de Tebriz'de kurulmuştur.[6] Resmî olarak On İki İmam Şiîliğini kabul eden Safevî Devleti, Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) kısa sürede Osmanlı Devleti'nin siyasi ve mezhebî bünyesine karşı önemli bir tehdit hâline gelmiştir.[7]

Safevî Devleti'nin İran'da Şiîliğin yayılması konusundaki gayreti, batıda güçlü rakibi Osmanlı Devleti doğuda ise Özbekler tarafından siyasi ve mezhebî mücadeleyle karşılanmıştır. Bunun yanı sıra Safevîlerin Şiî mezhebini kabulü, İran'daki bazı Sünnîlerin Osmanlı topraklarına, Osmanlı topraklarındaki Şiî mezhebine mütemayil unsurların da İran tarafına göç etmelerine sebep olmuştur.[8]

Şiî mezhebinde; Mehdi el-Muntazar'ın gaybet döneminde[9] Şiîlere liderlik edebilecek kişinin, Hz. Fatıma silsilesinden gelmesi gerektiğine inanılmaktaydı. Bu nedenle kendisini meşrulaştırmak amacıyla soyunu Hz. Fatıma neslinden yedinci İmam Mûsâ el-Kâzım'a bağlayan[10] Şah İsmail, Şiîliği de resmî mezhep olarak ilan etti. Şah İsmail tarafından Şiîliğin tercih edilmesinin önemli nedenlerinden birisi de devlette meşrû bir idare bütünlüğünün sağlanması arzusuydu.[11] Bu sebeple belirli bir şer'î hukuk sistemi olan Şiî mezhebi Şah İsmail için biçilmiş bir kaftandı.[12] Şah, Şiî mezhebinin yayılmasını da kendi vazifesi olarak görüyordu. Nitekim Şah'ın, dönemin en önemli kaynaklarından birisi olan *Âlem-Ârâ-yı Şah İsmail*'de Allah ve imamlar tarafından görevlendirdiğini ve ortaya çıkış sebebinin de dünyayı ehl-i zulümden temizlemek olduğunu beyan ettiği mektuplarından bahsedilmektedir.[13]

---

6 Hasan Beg Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, (Tahran: 1357), 35-41.

7 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, , *Osmanlı Devletinin İlmiyye Teşkilatı*, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 244; Firdevs Çetin, "Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmî İdeolojisine Etkisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (2011), s. 12-28, 14, 18.

8 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 46-47.; Yıldız, Onur. *Safevîler Döneminde İran'da Din-Devlet İlişkilerinin Evrimi.* (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2023), 2.

9 Mustafa Öz, "Mehdî el-Muntazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.28, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 376-377.

10 Hace Zeynelabidin Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbar*, Çev. Ebülfez Rehimli, (Bakü: İlim Neşriyatı, 1996), 10-32.

11 Habib Kartaloğlu, *Safevilerin İlk Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 110-111.

12 Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2018), 78-79.

13 Anonim, *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, Düz. Asgar Muntazer Sâhib, (Tahran: Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1349), 200-201.

Şiîler, 941 yılında başlayan Gaybet-i Kübra (Büyük Gaybet) dönemiyle birlikte On İkinci İmam el-Mehdi'nin gaybete çekilmesi sonucu lidersiz kalmışlardır ve Safevi Devleti'nin kuruluşuna kadar Hz. Fatıma'nın soyundan bir naip seçememişlerdir. Bu dönemde, yalnızca Şiî inançlarının yayılmasıyla ilgilenmişler ve bunu Sünnî merkezlerden bağımsız olarak yürütmüşlerdir. Ancak Safevî Devleti'nin ortaya çıkmasıyla birlikte, Şah İsmail, İmam Mehdî'nin naibi olarak Şiîlerin hem siyasi hem de dinî liderliğini üstlenmiştir.[14]

Şah İsmail ihtiyaç duyduğu temel askerî güç için Anadolu'daki Şiî mezhebine meyilli sûfîlerinden oluşan Kızılbaş Türkmenler[15] arasında güçlü bir propaganda faaliyeti yürüttü.[16] Anadolu'da propaganda faaliyetleri devam ederken İran'da ise Azerbaycan toprakları Sünnî cemaatten büyük oranda temizlenmişti.[17] Toplumu Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a lanet etmeye davet eden Şah,[18] iktidarını güçlendirmek ve Şiî inancını yaymak amacıyla On İki İmam adına sikke bastırdı. Bu sikkelerin üzerine *"Lâ İlâhe İllallah Muhammedün Resûlullah ve Aliyyün Veliyyullah"* ve "*Mukaddes Şah'ın*[19] *Kulu*" ibareleri ile birlikte kendi adını da yazdırmıştır.[20]

Şah İsmail Tebriz'de tahta oturduğu zaman, İran'ın Sünnî nüfusu azımsanamayacak derecede çoğunluktaydı. Ancak şahın izlediği siyasi ve mezhebî politika Sünnî tebaanın büyük bir kısmının kendi topraklarını terk ederek başta Osmanlı Devleti olmak üzere yabancı devletlere sığınmalarına neden oldu. İsfahan, Yezd, Şiraz gibi şehirlerde kalan ve devletin Şiîleştirme politikasına karşı isyan eden Sünnîlerin büyük bir kısmı ise Şah tarafından öldürülmüştür.[21] Nihayet devletin izlediği politikaların bir sonucu olarak Şiîlik İranlılar arasında da hızla yayılmaya başlamıştır.[22]

2. Safevî Devleti'nde Mevlevîliğin Yayılmasını Engelleyen Unsurlar

Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde resmî din anlayışı, Sünnî İslam çerçevesinde şekillenmiştir.[23] Düşünceleriyle Mevlevîliğin ortaya çıkmasını sağlayan Mevlânâ da Semerkand

14 Resul Caferiyan, *Safeviyye der arse-i Dîn, Ferheng ve Siyâset*, (Kum: Pejûheşgede-yi havza ve dâneşgâh, 1379), 109-119.

15 Konumuzun kapsamı sebebiyle tüm bu aşiretler hakkında bilgi vermek mümkün değildir. Bu konuda faydalı bir okuma için bkz: Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi -Tarih-I Kızılbaşan*, trc. ve notlar Tufan Gündüz, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016).

16 Tufan Gündüz. "Şah İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/253-255.

17 Emir Mahmud Handemîr, *İran Der Rüzgâr-ı Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî*, düz. Gulam Rıza Tabatabayi Mecd, (Tahran: Mecmua-i İntişârât-ı Edebî ve Tarihi-i Mevkufât-ı Dr. Mahmud Afşar, 1370), 145.

18 Ziyâüddîn Şüşterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, düz. A. Seyyid Ahmed, (Tahran: Kitâbfürûşî-yi İslâmiyye, 1365), 233.

19 Hz. Ali kastedilmektedir.

20 Kartaloğlu, *Safevilerin İlk Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, 100-101.

21 Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti*, cev. Ali Asker, (İstanbul: TEAS Press Yayıncılık, 2007), 89-90.

22 Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu*, 24-27.

23 Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Osmanlılar ve Sunni-Hanefi Anlayış*, (Ankara: Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, 2002), XI: 113.

şehrinde yaşamış bir Hanefî fıkıh ve kelam âlimi olan Mâtûrîdî'nin öğretilerinden etkilenmiştir.[24] Mevlânâ, Safevîlerin Şiî devriminden önce, geneli Sünnî olan ve şer'î konularda Hanefî mezhebine bağlı olan İran toplumundan Anadolu'ya gitmişti. Onun sahip olduğu bu dinî anlayış Osmanlı'da da aynı şekilde devam etmiştir.[25]

Mevlânâ, *"insan küçük âlem; âlem de büyük insandır"* sözü doğrultusunda insanlar arasında mezhep, ırk, dil, renk ve cinsiyet ayırt etmiyordu. Onun bu anlayışı eserlerinde özellikle de Mesnevî'de açıkça gözlenmektedir. Mevlânâ, insanlar arasında ayrım gözetmeksizin, ayet ve hadislerde de bahsedildiği gibi tüm yaratılanlar içinde insana ayrı bir önem vermiştir.[26] Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışına göre *"Allah, insana hak ve hakikati öğretebilmek için bazı kullarını ayna olarak tutar. İnsana yaraşan aynanın sırrının farkına varmak ve arkasındaki gerçeği yani yaratıcıyı görebilmektir."*[27]

2.1. Safevî Baskısı

Safevî Devleti, sûfîliğe dayanarak ortaya çıktı ama devlet kurulduktan sonra tasavvufa karşı siyaseti değişti. Tarikatların silsilelerini dayandırdığı kaynak, Safevî şahlarının tarikatlara yaklaşımında da belirleyici rol oynadı. Bunun yanı sıra tarikatların bölgedeki devletlerle ilişkileri de Safevî Devleti'nin onlara karşı yaklaşımını şekillendirdi. Safevî yaklaşımı, bir hesaplaşma şeklinde ilerliyordu. İran'ın doğusundan Anadolu'ya kadar Sünnî tarikatlara ve Şiî anlayışa muhalif tarikatlara, Şah İsmail ve ondan sonraki şahlar tarafından baskı uygulanmıştır. Bu sebeple İran'da bulunan Sünnî sûfîlerin çoğu Anadolu'ya ve Hindistan'a göç etmişlerdir. Safevîlerin bu düşmanlığı,[28] zahirde itikadî düşmanlık olsa da aslında rakip olarak görülen bir teşkilatlanmaya yönelikti.[29] Bu sebeple Sünnî anlayışa mensup Nakşibendîyye ve Mevlevîlik gibi tarikatlar devletin gazabına uğradı.[30] Safevî Devleti'nin kuruluş yıllarında, devletin baskıcı politikaları sonucu tasavvuf şeyhlerinden İbrâhîm Gülşenî Tebriz'i terk etmiştir. Gülşenî'nin Tebriz'den ayrılmasının ardından Halvetî Tarikatı da Safevî topraklarından tamamen silinmiştir.[31] Ayrıca Şah İsmail'in seferlerinde, Şiîlik için tehlike olarak görülen tarikatlara ait kutsal mezarlar da hedef alınmış ve tahrip edilmiştir.[32] Şah İsmail 1503'te Fars[33] eyaletini ele geçirdikten sonra Kâzerûnîyye Tarikatı'nın kurucusu Ebu İshak Kâzerûnî'nin türbesini tahrip edip bu tarikata

24 Franklin Lewis, *Mevlana; Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, çev. Gül Çağalı Güven – Hamide Koyukan, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010), 47.
25 Lewis, *Mevlâna; Geçmiş ve Şimdi*, 341.
26 Hamidreza Mohammednejad, "Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem", *TAD* (2015), 103.
27 Himmet Konur, "Mesnevi'de Mürit-Mürşid İlişkisi", *Tasavvuf Akademi* 14 (2005), 155.
28 Said Amir Arjomand. *Sociology of Shiite Islam*, Collected Essays, (Leiden: Brill, 2016), 343-344; Zebihullah Safa. *Tarih-i Edebiyat der İran*. Cilt 5. Tahran: Firdevsi, 1369, 5/201.
29 Yıldız, *Safevîler Döneminde İran'da Din-Devlet İlişkilerinin Evrimi*, 90.
30 Algar, Hamid. The Naqshbandi Order: A Preliminary Survey of Its History and Significance. *Studia Islamica*, (1976), 141-142.
31 Konur, "Mesnevi'de Mürit-Mürşid İlişkisi", 110-128.
32 Algar, The Naqshbandi Order: A Preliminary Survey of Its History and Significance, 141-142.
33 Bugün Şiraz şehri bu eyaletin idari merkezidir.

bağlı dört bin civarında sûfîyi de öldürmüştü.[34]

Bu şiddetli baskılar sonucunda Sünnî görüşe sahip olan bazı tarikatların Şiîleştiği de görülmektedir. Kübrevîyye'nin kollarından birisi olan Zehebîyye, hemen değilse bile kısa bir müddet sonra Şiîleşen bu tarikatlar arasındadır.[35] Diğer taraftan zaten Şiî akîdeye sahip olup kendisini açığa vermeyen bazı tarikatlarında da Safevîlerle birlikte kendilerini aşikâr ettikleri anlaşılmaktadır. Yine Kübrevîyye'nin kollarından olup Şeyh Muhammed Nurbahş tarafından kurulan Nurbahşîyye daha önce de Şiî mezhebi anlayışına sahip tarikatlardan olmasına rağmen takıyye etmiş ve ancak Safevîlerle birlikte asıl kimliğini ortaya çıkarmıştır. Tarikatın yayılmasında önemli rol oynayan Şeyh Muhammed Lahicî, Şah İsmail ile çağdaştır ve tarikat onun halifeliği döneminde Safevî topraklarında oldukça etkilidir.[36]

Benzer şekilde Mevlânâ düşüncesi ve Mevlevîler de baskı altındaydı. Tasavvuf çevresinin hatırı sayılır desteğiyle İran'da iktidarı ele geçiren Safevîler, Mevlevîlerin sadece Sünnî olmaları nedeniyle değil aynı zamanda Osmanlı sarayına yakınlıklarının da etkisiyle onların faaliyetlerine kuşkuyla yaklaşmışlardır.[37] Şiîliğin koyu bir savunucusu hâline gelen Safevîler, Lewis'in ifadesiyle kimi zaman polemikçi tarafgirliğe sahip bir Sünnî eseri olarak Mevlânâ'nın Mesnevî'sine de saldırmışlardı.[38] Mevlevîliğin usul, âdâp ve erkânının belirlenmesinde başrol oynayan Mesnevî'nin evlerde bulundurulması dahi tehlikeli görülüyordu.[39] Mevlevîler, Safevîlerin ikinci hükümdarı Şah Tahmasb (1524-1576) döneminin sonlarına doğru ise İran'dan sürüldüler.[40] Şah I. Tahmasb'ın Mevlevî tarikatının muhiplerini İran'dan sürmesi ve diğer tarikatları da baskı altında alması İran'da tasavvufun zayıflamasına sebep oldu.[41] Özellikle Sünnî tarikatların İran'da yaygınlığı ve canlılığı azaldı ve bu tarikatların dergâhları kapatıldı.[42] I. Tahmasb'ın asıl amacı ise farklı tasavvufî inançları bastırarak Şiîlik çatısı altında siyasi, dinî ve sosyal bir birliktelik sağlamaktı.[43]

Safevî Devleti'nin son dönemlerinde Şiî ulemanın güç kazanarak devlet ve toplum üzerinde nüfuzunu artırmasıyla birlikte merkezî otoritenin de hem Şiî hem Sünnî temayüllü tasavvufa karşı tavrı değişti. Bunun en önemli sebebi sûfîlerin görüşlerinin Şiî mezhebinin temel çerçevesiyle

34 Süleyman Gökbulut, "Safeviler Devrinde Şiîliğin yayılmasında Tasavvufun Rolü. Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016), 288.

35 Gökbulut, "Safeviler Devrinde Şiîliğin yayılmasında Tasavvufun Rolü. Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", 291-292; Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.33, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 248-249.

36 J.Rypka, *History of İranian Litareture*, (Dordrecht: Springer, Softcover reprint of the original, 1968), 292; Hüseyin Mircaferi, "Tasavvuf ve Safevîler Döneminde Sûfî Kelimesinin Anlamındaki Aşamalı Değişim, çeviren Sagıp Atlı", *Sûfî Araştırmaları* 3/5 (2012), 107-114.

37 Lewis, Mevlâna; *Geçmiş ve Şimdi,* 504-505.

38 Lewis, Mevlâna; *Geçmiş ve Şimdi,* 522.

39 Rypka, *History of İranian Litareture*, 292; Mircaferi, "Tasavvuf ve Safevîler Döneminde Sûfî Kelimesinin Anlamındaki Aşamalı Değişim, çeviren, 107-114.

40 Rypka, *History of Iranian Literature*, 294; Meryem Mir Ahmedi, Din ve Devlet Der Asrı Safevi, (Tahran: intişarat Emir Kebir, 1369), 77.

41 Safa, *Tarih-i Edebiyat der İran*, 5/221.

42 Muhsin Kiyani, *Tarih-i Hangah der İran*, (Tahran: Furuğı Deniş, 1369), 107.

43 Safa, *Tarih-i Edebiyat der İran*, 5/201-203.

çelişmesiydi. Şiî inancında sûfîliğin aksine bir mürşit vardı ve bu da *Masum İmamdı,*[44] onun dışında kimse bu makamda olamazdı. Mevlevîlikte de mürşit Mevlânâ'ydı ondan sonra ise çelebiler mürşit olarak görülmeye devam etti. Bu sebeple Mevlevîlik de Şiî mezhebinin temel esaslarıyla çelişmekteydi. Safevîlerin son dönemlerinde Mevlevîliğin İran'da yayılamamasının sebeplerinden biri de buydu. Yine bu dönemde Mevlevî şeyhlerinin yalnız başına veya topluca vecde gelip dönerek yaptıkları Semâ, Deverân[45] ve aşk Şiirleri okumaları şiddetli bir şekilde eleştirildi. Buna karşın bu dönemde Molla Sadrâ, Abdürrezzak Lahicî, Sadrulmutehellin ve Mir Damad gibi bazı Şiî âlimlerin, sûfî yaklaşımlara meyletmeleri ve düşüncelerinin izlerine Mevlevîlikte de rastlanan Gazalî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine yöneldikleri de görülmektedir. Bu âlimler tasavvufa şiddetle karşı çıkan Şiî ulemanın yoğun eleştirilerine maruz kalmışlardır.[46]

Daha önce Sünnî sûfîlere karşı mücadele eden devlet, Şiî ulemanın güçlenmesiyle beraber artık Şiî sûfîlerle de anlaşmazlığa düşmüştü.[47] Şah Hüseyin (1694-1722) döneminde, Molla Başı[48] ünvanıyla en yüksek dini makama kadar ulaşan Muhammed Bâkır El-Meclisî,[49] Şiî

44 "Masum imam" terimi, Şiî İslam'da "imam-i masum" olarak bilinen bir kavramdır. Şiî inancına göre, masum imamlar Tanrı tarafından seçilmiş, günah işlemekten tamamen korunmuş kişilerdir. Hem dinîé bilgi hem de ahlaki açıdan hatasız kabul edilirler ve bu nedenle, gerçek dinî bilgileri ve gizli anlamları anlayabilen yegâne kişilerdir. Şiî Müslümanlarına göre, masum imamlar Tanrı'nın iradesini en doğru şekilde yansıtan rehberlerdir. İbrahim Musavi Zanjani, *Aka'id al-İmamiyya al-İsna Aşariyya*, (Beyrut: Mu'assasat al-Alami li-l-Matbuat, 1992), 178-182.

45 Devrân, bir sûfînin bir vaaz, Kur'an ayetleri veya ilahinin etkisiyle duygulanıp coşarak, çoğunlukla istemsiz bir şekilde yerinden kalkıp dönmeye başlamasına verilen isimdir. Bu eylem "devir", "devran", "deveran", "çarhetme", "hareket", "kıyam" ve "semâ" gibi çeşitli terimlerle anılır. Devrân, sûfînin tek başına dönmesiyle gerçekleşebileceği gibi, bazen dervişlerin topluca ayağa kalkıp dönmesiyle de yapılır. Süleyman Uludağ, "Devran" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.9, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 248-249.

46 Abdülhüseyin Zerrinkub, *Donbaleye Cûst u Cû der Tasavvuf-i İran*, (Tahran: İntişarât-ı Emir Kebir 1357), 260-266.

47 Abdülhüseyin Zerrinkub, *Donbaleye Cûst u Cû der Tasavvuf-i İran*, 244-250.

48 Safevî Devleti'nde, Osmanlı Devleti'ndeki Şeyhülislamlık makamına denk gelen dinî makam, "Molla Başı" olarak adlandırılmıştır. Bu makam, 1127/1715 yılında Sultan Hüseyin Safevî tarafından oluşturulmuştur. Şeyhülislamlık makamının zayıflaması ve bürokratik sınıf ile Şiî din adamları arasında yaşanan örgütsel çatışmalar, Molla Başılık makamının ortaya çıkışında etkili olmuştur. Şah Sultan Hüseyin döneminde İran'daki en yüksek dini makam olarak kabul edilen Molla Başı, tüm İran din adamlarının başıydı. Görevleri arasında padişaha danışmanlık yapmak, helal gelirlerin denetimini sağlamak ve emr-i ma'ruf ve nehy-i münker (iyiliği emretme ve kötülükten men etme) görevlerini yerine getirmek bulunuyordu. Bu makam, tarih boyunca birçok değişim geçirmiş ve Kaçar döneminin sonuna kadar varlığını sürdürmüşt. Bk: Zehra Rebbani. *Mansab-ı Molla Başı der Asr-e Safevīya (zamine-ha, şekl-giri, vazaif)*. (Tahran: Yüksek Lisans Tezi, Daneşgah-e al-Zehra, Daneşkade-ye İlahiyat, 1393).

49 "Muhammed Bâkır b. Muhammed Takī b. Maksûd Alî el-Meclisî (ö. 1110/1698) 1037'de (1627) İsfahan'da doğdu. Allâme Meclisî ve Meclisî-i Sânî olarak da bilinir. Şah İsmâil zamanında Lübnan'ın Cebeliâmil bölgesinden İran'a gelip yerleşen ve din ilimleriyle meşgul olan bir aileye mensuptur. Meclisî-i Evvel diye anılan babası Muhammed Takī dönemin âlimlerindendi. Dedesi, şiirleri ve güzel konuşmasından dolayı meclislerde aranan, bu sebeple Meclisî mahlası ile tanınan Maksûd Ali'dir. Safevî şahlarından bilhassa Süleyman ve Hüseyin'le yakın ilişkiler kuran Meclisî, eserlerini ve özellikle Biḥârü'l-envâr'ı telif ederken onlardan önemli ölçüde malî destek sağladı. Bundan dolayı adı geçen iki hükümdar için aşırıya kaçan övgü ifadeleri kullandı. Mustafa Öz. "Meclisî, Muhammed Bâkır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/253-255

mezhebine karşı muhalif olanların tamamını susturmuştu. Ayrıca İsfahan şehrinde bulunan Hindulara ait putların kırılması için emir de veren Muhammed Bâkır, tasavvuf ve tasavvufî oluşumlara tamamen karşıydı ve sûfîler ile yoğun bir şekilde mücadele etmişti. Onun, Şiî mezhebinden olmayanlara karşı takınmış olduğu tavır ahalinin de tepkisini çekmişti.[50]

Safevî döneminde Şiî fakihler ve ulema tarafından tasavvufun âdâb ve erkânına karşı çıkmak amacıyla çeşitli reddiyeler de yazılmıştır. Hür El-Âmilî'nin *"Risâletü'l-İşnâ ʿaşeriyye Fi'r-red ʿAle's-Şûfiyye",*[51] Molla Mutahhar bin Muhammed Mikdadî'nin *"Redd ʿAle's-Şûfiyye"* ve Molla Muhammed Tâhir Kummî'nin "*Fevâidü'l-Dînîyyeh Fi'r-Red Ale'l-Hukemâ Ve's-Sûfiyyeh*" ve *"Tuhfetü'l-Ahyâr fî Şerh-i Mûnîsü'l-Ebrâr"* adlı eserleri Mevlevîliğin de dâhil olduğu tasavvuf anlayışına karşı yazılan reddiyeler arasındadır.[52] Kummî, *Tuhfetü'l-Ahyâr fî Şerh-i Mûnîsü'l-Ebrâr* adlı eserinde *Mollâ-yı Rûm* (*Rum Mollası) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Muhibbi* olarak tanımladığı[53] Mevlânâ'yı ağır bir dille eleştirmiş ve onu kâfir ilan etmiştir. Kummî'nin, Mevlânâ'yı kâfir ilan etmesine gerekçe gösterdiği beyitlerden bazıları şu şekildedir:

"Eblehân ta'zîm-i mescîd mîkonend
Der cefâ-yı ehl-i dil ced mîkonend
Ân mecâz est îyn hakikat ey harân
Nîst mescîd coz derûn-i serverân
Mescidî kân enderûn-ı evliyâst
Secdegâh-ı cümle est ânca Hüda est."[54]

"Aptallar mescide saygı gösterirken, gönül sahiplerine cefa etmekte ısrar ederler.
A eşekler, o mecazdır, buysa gerçek. Mescit, ancak ululuların gönlüdür.
Velilerin içlerindeki mescit, herkesin secde yeridir. Orada Allah vardır."[55]

Kûmmi'nin ifadelerine göre tekke ehlinin kalbini, Allah'ın evi ve insanların da secdegâhı olarak gördüğü ve Allah katında muhterem sayılan ve ehlibeytin hadislerinde faziletlerinden sıkça söz edilen mescitlerin kutsallığını hafife aldığı için olmak üzere Mollâ-yı Rûm iki cihetten kâfir sayılması gerekmektedir. Kummî ayrıca eserinde mescitlerin kutsallığını bildiren hadislere de yer vererek Mevlânâ'nın İslam ahkâmının dışına çıktığını ispat etmeye çalışmıştır.[56] Bunun dışında Kummî eserin çeşitli sayfalarında Mevlânâ'nın beyitlerine yer vererek Mevlânâ'yı ve onun ardılları Mevlevîleri de kâfir ilan etmiştir.[57]

50 Safa, *Tarih-i Edebiyat der İran*, 5/206.
51 Muhammed bin Hasan Hür El-Âmilî. *Amal al-ʿÂmil*. (İsfahan: Müessese-i Tahkîkât ve Neşr-i Ma'ârif-i Ehli'l-Beyt, 1395), 144.
52 Ağa Bozorg Tahranî. *Müsnifât-i Şīʿah*, (Meşhed: 1372), IV/61
53 Molla Muhammed Tâhir Kummî. *Tuhfetü'l-Ahyâr*. (Çap-ı Musavver, 1336), 19.
54 Kummî, *Tuhfetü'l-Ahyâr*, 82.
55 Celâleddin-i Rûmî, Mevlânâ. *Mesnevî-I Manevî*. çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 282.
56 Kummî, *Tuhfetü'l-Ahyâr,* 82.
57 Kummî, *Tuhfetü'l-Ahyâr,* 19, 28, 82,87,88.

Safevî döneminde tasavvufa reddiye yazanlar da iki gruba ayrılıyordu. Birinci grup tasavvuf ve irfan karşıtıydı ve kendilerini tamamen tasavvuf ve irfanın yok edilmesine adamışlardı. Bu nedenle tasavvuf ehlini lanetliyor ve tekfir ediyorlardı. Tasavvufa düşmanlığı açıkça bilinen Kummî, bu grupta yer almaktaydı. Şeyh Bahâî ve Molla Sadra'nın da aralarında bulunduğu ikinci grup ise tasavvufa tam anlamıyla karşı değillerdi. Onlar tasavvufun bazı görüşlerini eleştiriyorlardı.[58]

Safevî dönemi araştırmalarıyla bilinen Caferîyân'ın ifadelerine göre iki yüz kırk yıllık idaresinde Safevîler, Şiî tasavvufundan fıkıh temelli bir Şiî hukuk anlayışına geçtikleri bir dinî düşünce değişimi yaşamışlardır. Bu süreçte, ilk başta tasavvufun yerini irfan ve felsefe alırken, daha sonra irfan ve felsefe önemini yitirmiş ve onların yerini de fıkıh almıştır.[59]

Netice itibariyle Safevî iktidarının sonlarına doğru İran'da fıkıh ve içtihadın temeli sağlamlaştırıldı ve kısa bir süre içinde devlete nüfuz eden bir grup din adamı ortaya çıktı. Bu değişim edebi açıdan bazı önemli sorunları doğurdu. Safevî hükümdarlarının verdiği destek ile nüfuzları artan Şiî fıkıh âlimleri, tasavvufi düşüncelerle mücadele edip, dördüncü yüzyıldan Şah İsmail'in ortaya çıkışına kadar İran şairlerinin tek ilham kaynağı olan tasavvufun kaynaklarının büyük oranda kurumasına ve uzun yıllar boyunca izole bir halde kalmasına sebep oldular.[60] Özellikle Mesnevî'nin evlerde bulundurulmasının yasaklanması başta olmak üzere Mesnevî'ye karşı yürütülen olumsuz propaganda İran irfan ve edebiyatının Safevî döneminde sekteye uğramasının en önemli sebepleri arasındadır. Ayrıca tasavvuf ehlinin tekfir edilmesi ve cezalandırılması da bu dönem Fars edebiyatının gelişmesini engelleyen önemli faktörlerdendir.[61]

2.2. Osmanlı Desteği

Tekke ve zaviyelerin Osmanlı Devleti sosyal, siyasi ve dinî hayatında üstlenmiş olduğu vazifelere karşılık, devlet de sağladığı çeşitli desteklerle bu merkezleri koruyup gözetmekteydi. Devlet tarafından vakıflar verilen bu merkezlerin tamiratları yapılmakta ve başta yiyecek olmak üzere giderleri de karşılanmaktaydı. Ayrıca devletin tekkelerden bir diğer önemli beklentisi de "İsticlab-ı Da'vât-ı Hayriye" idi. Serdar Ösen'in ifadeleriyle İsticlab-ı Da'vât-ı Hayriye, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren gerek devletin kuruluş ve genişlemesi süreci, gerekse fethedilen yerlerin iskân edilmesi, Türkleştirilmesi ve Sünnî İslam'ın yeni fethedilen bölgelere yayılması sürecinde gerçekleştirdikleri katkıları ve devletin zaferi için edilen duaları ifade etmektedir.[62]

58 Safa, *Tarih-i Edebiyat der İran*, 5/216; Mehmud Reza İsfendiyar. *Tarih-i Tasavvuf ve İrfan-i İslami*. (Tahran: İntişarat semt, 1398), 58.

59 Resul Caferiyan, *İlel-i Beroftaden-i Safeviyan*, (İsfahan: sazman-i tebliğat İslami, 1372), 30.

60 Ebû'l-Kâsım Tâherî, *Tarih-i Siyasî ve İctimayî-i İran*, (Tahran: İntşârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1384), 172-173.

61 Edward Braun, *Tarih-ı Edebiyat-ı İran*, çev. Fethullah Muctebayi, (Tahran: Şerket sehami ketabhaye cibi, 1342), IV: 36-37.

62 Serdar Ösen, *Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik (19. yüzyıl)*, (İstanbul: Kitap yayınevi, 2015), 137-138.

Mevlânâ'nın düşünce sistemi üzerine kurulan Mevlevî Tarikatı'nın tekkelerine Mevlevîhâne denilmekteydi.[63] Mevlevîhâneler, genelde büyük şehirlerde ve yollar üzerinde inşa edilmişlerdi. Osmanlı topraklarında ilk Mevlevîhâne, Sultan II. Murad döneminde kurulmuş ve Mevlevîlik, 16. yüzyılda Osmanlı devlet adamlarından gördüğü yakın ilgiyle büyük bir güç hâline gelmiştir. Özellikle Sultan II. Bayezid döneminde Mevlevîler, Osmanlı sultanlarından ve diğer devlet adamlarından destek almaya başlamışlardır. Bayezid'in tasavvufa olan düşkünlüğü Mevlânâ'ya büyük bir saygı ve sevgi duymasını ve onun Konya'daki türbesinde tamirat ve değişiklikler yaptırmasını sağlamıştı.[64] Osmanlı Devleti, Mevlevî Dergâhı'na ait bu vakfı, Karamanoğulları'nı kendi topraklarına kattıktan hemen sonra onlardan devralmış ve evkafın muhasebesini yaptırmıştı.[65] Yavuz Sultan Selim'den sonra ise Konya'ya salyâne adı verilen paranın gönderilmesi geleneksel hale getirildi. Kanuni Sultan Süleyman da Mevlevî Dergâhı ve şehirde kendi adına inşa ettirdiği cami için harcanmak üzere Karaman Vilayeti defterdarları aracılığıyla buraya salyâneler göndermiştir.[66]

Mevlevîlik, Osmanlı padişahlarının en çok sevdiği ve desteklediği önemli tarikatlardan biri haline gelmişti. Bu sebeple Mevlevîlik için Osmanlı Devleti'nin resmî tarikatı ifadesi dahi kullanılmaktadır.[67] Bazı padişahların da bu tarikata girmesi, devlet adamlarının ve halkın Mevlevîliğe karşı büyük bir ilgi duymasına yol açmıştır. Bundan dolayı Mevlevîler de genellikle Osmanlı Devleti'nin izlediği politikaları desteklemişler ve devlete karşı muhalif hareketler içerisinde bulunmamışlardır. Mevlevîler kuruluşundan yıkılışına kadar Osmanlı Devleti ile daima iyi ilişkiler kurmuşlardır.[68] Hatta olası bir karışıklık durumunda birbirlerini de desteklemişlerdir.[69] Bunda tarikatın insancıl, üretken, sanata, ilme ve kültüre değer veren anlayışa hâkim olmasının önemli rolü vardır. Mevlevî olsun veya olmasın Osmanlı padişahları ve devlet adamları Mevlevîleri uygar bir topluluk olarak görmüşler ve bu sebeple de onlardan destek ve himayelerini eksik etmemişlerdir. Bu destek ve himaye Mevlevîleri diri tutmuştur. Ayrıca onların Osmanlı Devleti'ne bağlı olmalarını ve Osmanlı toplumunda daha uyumlu bir topluluk haline gelmelerini sağlamıştır.[70]

Osmanlı döneminde Mevlevî Şeyhleri toplumdan ve halktan ayrılmamışlardır. Daha çok halk tarikatı olan Mevlevîlik, Mevlânâ'nın düşüncesindeki insanlık, Şiir, müzik, ahlak ve maneviyat nedeniyle insanları etkilemiştir. Mevlevîilik köylere kadar yayılmış ve buralarda Mevlevî

63 Geniş bilgi için bkz. Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*.
64 Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim Yay, 2002), 157.
65 Gocagül Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17.Yüzyıllar)*, (İstanbul: Encümeni Yayınları, 2007), 139.
66 Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17.Yüzyıllar)*, 140.
67 Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sufiler, Devlet ve Ulema* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007), 26.
68 Nilgün Açık Önkaş, "Mevlevilerin Yönetimle İlişkileri", *Akademik Bakış Dergisi* 23 (2011), 7; Yusuf Küçükdağ, *Türk Aleviliği Araştırmaları*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2010), 126-127.
69 Murat Akgündüz, "Mevlevîlik ve Osmanlı Padişahları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2007), 44.
70 Nilgün Açık Önkaş, "Mevlevilerin Yönetimle İlişkileri", 7.

tekkeleri de kurulmuştur. 16. yüzyıldan sonra Mevlevîhâneler ve Tekkelerin çoğunlukla Osmanlı padişahları, devlet adamları, vezirler, beyler ve halk tarafından yaptırılmıştır.[71] Mevlevîhânelerin tamiri ve buna benzer maddi destekler de padişah emriyle hazineden yapılmaktaydı.[72]

Hasılı Mevlevîlik, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir müessese oldu. Osmanlı Devleti'nin her döneminde padişahlar ve vezirlerin maddi ve manevi olarak bu müesseseye önem vermesi tebaanın yoğun bir şekilde Mevlevîliğe yönelmesine sebep olurken bu tarikatın da Osmanlı topraklarında güven içinde barınmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin onlara karşı izlediği politikanın da bir sonucu olarak Mevlevîliğin Şiî inançlar taşıyan Şems kolu bile Safevîlere bağlanmamıştı.[73] Ayrıca Mevlevîler, Osmanlı Devleti'ne sadık kalarak devletin dostlarıyla dost, düşmanlarıyla düşman olmuşlardır. Mevlevîlerin 16 ve 17. yüzyılda Safevî yerine Osmanlı Devleti topraklarını tercih etmelerinin en önemli sebebi de devletin Mevlevîliğe sağladığı bu güven ortamı ve imkânlardır.

2.3. Osmanlı ve Safevî Devleti'nin İzlediği Dinî Politika

Osmanlı ve Safevî Devleti hem siyasi hem de dinî açıdan birbirine karşıydı ve iki devlet arasında farklı dönemlerde siyasi ve dinî çekişmeler meydana gelmişti. Osmanlılar peygamberin yanında dört halife ve sahabe-i kirama da hürmet eden Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olarak da adlandırılan Sünnî anlayışın temsilcisiydi.[74] Safevîler ise Peygamberin yanı sıra halifelerden sadece Hz. Ali'ye ve ehlibeyte hürmet etmekteydiler. Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e zulüm ettiklerine inandıkları diğer üç halife hakkında ise son derece olumsuz düşüncelere sahiptiler. Safevî kendi siyasetini ve mezhebini haklı görürken, padişahlarını Müslümanların halifesi olarak gören Osmanlı da kendi siyasetini ve mezhebini hak mezhep olarak görüyordu. Bu süreçte, Safevîler tarafından reddedilen ve Osmanlılar tarafından desteklenen Mevlevilik ise, bu İki Türk Devleti arasında önemli bir role sahiptir.

Safevîlerin Anadolu'da bulunan Kızılbaş Türkmenleri yanlarına çekebilmek amacıyla özellikle Doğu Anadolu başlattığı Şiî propaganda olduğu 16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti için büyük bir tehdit unsuru hâline gelmişti.[75] Osmanlı Devleti'ni savaş yoluyla ortadan kaldıramayacağını anlayan Safevî Devleti, siyasi ve mezhebî hareketlerle devleti içeriden zayıflatma yolunu seçip Türkmen aşiretler arasında yürüttüğü propagandayı daha ciddi ve daha sistemli bir hâle getirmişti.[76] Onlara sağladıkları maddi ve manevi desteklerle Şiî mezhebini Anadolu'da yaymaya çalışırken, Şiîliğe temayülü olan Türkmenleri ise Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri konusunda tahrik etmiştir.[77]

---

71 Gölpınarlı, *Mevlâna'dan sonra Mevlevilik*, 246-247.
72 Gölpınarlı, *Mevlâna'dan sonra Mevlevilik*, 248.
73 Gölpınarlı, *Mevlâna'dan sonra Mevlevilik*, 247-248.
74 Mustafa Özsaray, *19. Yüzyıl Arşiv Belgeleri ışığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri*, (İstanbul: İz yayınları, 2021), 58.
75 Çetin, "Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmî İdeolojisine Etkisi", 23.
76 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1998), 102; Çetin, "Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmî İdeolojisine Etkisi", 20.
77 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*, 223.

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti ile sıkı ilişkiye sahip olan Mevlevîlik, devletin dinî ve siyasi ilkelerine bağlı kalmış ve Osmanlı hükümetinin hedefleriyle uyumlu hareket etmiştir.[78] Anadolu'da Safevîlerin yürüttüğü Şiîlik propagandasının ortadan kaldırılmasında da önemli rol üstlendi. Yavuz Sultan Selim döneminde hızla büyüyen Şiî tehlikesine karşı Mevlevîliğin yaygınlaştırılması bir devlet siyaseti olarak belirlenmişti. Devlet, özellikle Güneydoğu Anadolu'da yürütülen propagandayı durdurmak için Halvetîlik ve Mevlevîliğin bölgede hızla yayılmasını sağladı.[79] Yine bu doğrultuda devlet âyana ve taşra yöneticilerine ulaşmış ve bölge insanının da imkânlarıyla burada Mevlevîhâne inşa ettirilerek sayısı artırıldı.[80]

Mevlevîhâneler, Güneydoğu Anadolu'da özellikle Safevî Tarikatı'na dolayısıyla Şah İsmail'e ve Şiî görüşlere temayül olan Türkmenlerin meskûn oldukları yerlerde inşa edilmiştir. Diyarbakır'ın doğusunda kalan Osmanlı topraklarında, batısında olduğu gibi Mevlevîhâne inşası yönüne gidilmemiştir. Cezmi Tunçer bu politikayı *"toplumun kültürel, sosyal ve inanç eğilimine"* bağlamaktadır.[81] Bu Mevlevîhâneler aracılığıyla Şiî propagandasını ortadan kaldırmayı amaçlayan devlet bölgedeki egemenliğini de sağlamlaştırmıştır.[82] Böylece Osmanlı Devleti'nin en saygın tasavvuf çevrelerinden biri olan Mevlevîlik, Osmanlı Devleti'nin yanında bulunup ve sosyal, siyasi ve dini hareketlerde devlete destek olmuşlar bu sebeple de devletin güvenini de kazanmışlardı.[83]

Osmanlı Devlet adamlarının Mevlevîliğe olan ilgililerinin Anadolu'da tarikatın yayılması ve buna bağlı olarak da Mevlevîhânelerin sayısının artmasının önemli bir nedeni olsa da[84] devletin 16. yüzyılda Mevlevîliğin ülke sathında yayılmasını sağlamak maksadıyla Mevlevîhâneler kurma yönüne gitmelerinin temelinde yatan en önemli nedenlerden birisi de İran'dan gelen Safevî tehlikesidir. Devlet böylece Anadolu'da Mevlevîliğin hızla yayılmasına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Mevleviler Anadolu'da Safevîlerin siyasi ve mezhebî faaliyetlerine karşı ve Osmanlı dinî ve siyasi görüşlerine dayanarak Anadolu toplumunu oldukça etkilemişlerdi buna rağmen bazı dönemlerde Mevlevîlikle ilgili çeşitli iftira kampanyaları da yürütülmüştü. Şerif Mardin'in belirttiğine göre Osmanlı uleması tarafından Türk medreselerinde bir müddet Farsça öğretiminin yasaklanmasından sonra Mevlevîler, Safevîlerin kendilerine destek verdiğinden şüphelendikleri için ulemanın böyle bir adım attığını zannetmişlerdir.[85]

Yukarıda da değinildiği üzere, Diyarbakır'ın batısındaki topraklarda bulunan Kızılbaş Türkmenlerdeki Ehl-i Beyt sevgisi Safevîlere temayül olarak algılanmıştı. Buna karşılık

78 Küçükdag, Antep Mevlevihanesi ve Vakfıyeleri, 246.
79 Gölpınarlı, *Mevlâna'dan sonra Mevlevilik*, 193, 203-204.
80 Yusuf Küçükdag, "Antep Mevlevihanesi ve Vakfıyeleri", (*Türk Tasavvuf Araştırmaları Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, 22 Ekim 1999, Gaziantep: 2000), 245.
81 Orhan Cezmi Tuncer, "Kilis Mevlevihanesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi* 2 (1996), 259-281, 265.
82 Yusuf Küçükdag, "Antep Mevlevihanesi ve Vakfıyeleri", 245.
83 Ahmet Yaşar Ocak, "*Din ve Düşünce*", (İstanbul: Osmanlı Medeniyeti Tarihi 1999), I: 130.
84 Hasan Yüksel, "Ayıntab Mevlevihânesi", *Toplumsal Tarih* 1/5 (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mayıs 1994), 43- 46.
85 Şerif Mardin, "Mevlevi", *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*, Edited by: John L. Esposito, (New York: Oxford University Press, 2009).

Osmanlı Devlet'i de Mevlevîliğin gücünden istifade ederek Anadolu'yu siyasi ve mezhebî açıdan Safevîlere karşı korumaya çalıştı. Günümüzde Güneydoğu Anadolu bölgesinin İran sınırları içinde olmaması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hâkimiyet sahasında yer alması Osmanlı Devleti'nin bölgede siyasi ve mezhebî açıdan izlediği bu ince faaliyetlerine bağlanabilir.[86]

Sonuç

Mevlevî tarikatı, Hanefî Sünnî mezhebi çerçevesinde, Mevlânâ'nın düşüncelerinden etkilenerek Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti döneminde gelişip yayılmıştır. Osmanlı döneminde Mevlevîliğin büyümesi ve yayılması, İran'daki Şiî Safevî Devleti ile aynı zamana denk gelmiştir. Bu tarikat, İran'daki Şiî ve İranî kültür eğilimlerine rağmen, İran'da yayılmayı başaramamıştır. İran'da Safevî döneminde Mevlevîliğin yayılamamasının en önemli nedenlerinden biri Safevî döneminde İran'da tasavvufî tarikatların özellikle Mevlevîliğin baskı altında tutulmasıdır. Buna karşılık tarikat, Osmanlı Devleti'nde büyük bir teveccüh görmüştür. Osmanlı Devleti'nin Mevlevîlere olan bu ilgisi tarikatın Osmanlı topraklarında kendisini güvende hissetmesine ve rahat bir şekilde yayılma ortamı bulmasına sebep olmuştur.

Mevlevîliğin Osmanlı topraklarında yayılıp İran'da yayılamamasının diğer bir önemli nedeni de mezhep çatışmasıdır. Safevîlerin Şiî bir anlayışla ortaya çıkması sünnî tarikatların özellikle de Mevlevîliğin İran'da yayılmasının önündeki büyük bir engeldi. Mevlevîlik bu farklılık nedeniyle İran'da yayılamadığı gibi Safevî şahları Mevlevîleri ülke topraklarından çıkarmanın yollarını aramışlar ve kimi zaman da başarılı olmuşlardır. Safevî şahlarından aldıkları destekle önemli bir nüfuz elde eden Şiî ulema ise genel olarak tasavvufi düşünceler karşısında yer almış ve reddiyeler yazarak tasavvufi akımlarla mücadele etmişlerdir.

Mevlevîliğin Safevî İran'ında yayılamamasının diğer önemli sebepleri Osmanlı padişahları ve devlet adamlarının maddi ve manevi destekleri, Mevlevîlerin Osmanlı Devleti'nin siyasi ve dini politikalarıyla uyumlu hareket etmeleridir. Devlet, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Şiîlik propagandası yapan Safevî temsilcilerine karşı Sünnî mezhebinin yaygınlaştırılmasına yönelik Mevlevî dergâhları kurmuş ve Mevlevîliğin Osmanlı topraklarında yayılmasına ön ayak olmuştur.

86 Küçükdag, Antep Mevlevihanesi ve Vakfıyeleri, 247.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- B.K.A., H.H.; Veri Toplama- B.K.A., H.H.; Veri Analizi/Yorumlama- B.K.A., H.H.; Yazı Taslağı- B.K.A., H.H.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- B.K.A., H.H.; Son Onay ve Sorumluluk- B.K.A., H.H.
Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Author Contributions: Conception/Design of Study- B.K.A., H.H.; Data Acquisition- B.K.A., H.H.; Data Analysis/Interpretation- B.K.A., H.H.; Drafting Manuscript- B.K.A., H.H.; Critical Revision of Manuscript- B.K.A., H.H.; Final Approval and Accountability- B.K.A., H.H.
Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

Açık Önkaş, Nilgün. "*Mevlevilerin Yönetimle İlişkileri*". *Akademik Bakış Dergisi,* 2011, 23/1-8.

Akgündüz, Murat. "Mevlevîlik ve Osmanlı Padişahları". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2007, 18/18: 37-44.

Akyol, Taha. *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*. İstanbul: Doğan Kitap, 2018.

Algar, Hamid. The Naqshbandi Order: A Preliminary Survey of Its History and Significance. *Studia Islamica*, 1976.

Anonim. *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*. düz. Asgar Muntazer Sâhib. Tahran: Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1349.

Anonim. *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-ı Kızılbaşan)*. trc. ve notlar Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Anonim. *Tarîh-i Âlem Ârâ-yı Safevî.* (Ş. Yedullah, Düz.) Tahran: İntişarât-i Bunyad-i Ferheng-i İran, 1350.

Arjomand, Said Amir. *Sociology of Shiite Islam*, Collected Essays, Leiden: Brill, 2016.

Artam, Gocagül. *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Encümeni Yayınları, 2007.

Ateş, İbrahim. "*Mevlânâ Dergâhı ile İlgili Vakıf ve Vakfiyeler*", Ankara: IX. Vakıf Haftası Kitabı, 1992.

Braun, Edward. *Tarih-ı Edebiyat-ı İran*. çev. Fethullah Muctebayi. Tahran: Şerket Sehami Ketabha-i Cibî, 1342.

Caferiyan, Resul. *Safevîyye der 'arse-i Dîn, Ferheng ve Siyâset*. Kum: Pejûheşgede-yi Havza ve Dâneşgâh, 1379.

Caferiyan, Resul. *İlel-i Beroftaden-i Safevîyan, İsfahan*. Sazman-i Tebliğat İslami, 1372.

Cezmi Tuncer, Orhan. "Kilis Mevlevihanesi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi,* 1996, 2: 259-281.

Çetin, Firdevs. "Osmanlı-Safevî Rekabetinin Osmanlı Resmî İdeolojisine Etkisi". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2011, 2/1: 12-28.

Efendiyev, Oktay. *Azerbaycan Safevî Devleti*. çev. Ali Asker, İstanbul: TEAS Press Yayıncılık, 2007.

Gökbulut, Süleyman. "Safevîler Devrinde Şiîliğin yayılmasında Tasavvufun Rolü". Hitit Üniversitesi. *İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2016, 15/30: 269-297.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlena'dan sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1953.

Gündüz, Tufan. "Şah İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 253-255. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Gürdoğan, Ersin Nazif. *Mevlânâ Dünyaya Açılan Anadolu*. İslâm Aylık Mecmua, 1996.

Handemîr, Emir Mahmud. *İran Der Rüzgâr-ı Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî*. düz. Gulam Rıza Tabatabayi Mecd. Tahran: Mecmua-i İntişârât-ı Edebî ve Tarihi-i Mevkufât-ı Dr. Mahmud Afşar, 1370.

Hür El-Âmilî, Muhammed bin Hasan. *Amal al-'Āmil*. İsfahan: Müessese-i Tahkîkât ve Neşr-i Ma'ârif-i Ehli'l-Beyt, 1395.

İlhan, Avni. "Bâtıniyye", İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992, 5: 190-194.

İsfendiyar, Mehmud Reza. *Tarih-i Tasavvuf ve İrfan-i İslami*. Tahran: İntişarat semt, 1398.

Kartaloğlu, Habib. *Safevîlerin İlk Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.

Kiyani, Muhsin. *Tarih-i Hangah der İran*. Tahran: Furuğı Deniş, 1369.

Konur, Himmet. "Mesnevi'de Mürit-Mürşid İlişkisi". Tasavvuf *Akademi,* 2005, 14.

Konur, Himmet. *İbrâhîm Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yay, 2000.

Küçükdağ, Yusuf. "Antep Mevlevihanesi ve Vakfıyelerı". *Türk Tasavvuf Araştırmaları Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*. 2000, 22 Ekim, Gaziantep.

Küçükdağ, Yusuf. *Türk Aleviliği Araştırmaları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2010.

Kummî, Molla Muhammed Tâhir. *Tuhfetü'l-Ahyâr*. Çap-ı Musavver, 1336.

Lewis, Franklin. *Mevlâna; Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*. çev. Gül Çağalı Güven-Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî-I Manevî*. çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Mardin, Şerif. "Mevlevi", *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. Edited by: John L. Esposito, New York: Oxford University Press, 2009.

Mir Ahmedi, Meryem. *Din ve Devlet Der Asr-ı Safevî*. Tahran: intişarat Emir Kebir, 1369.

Mircaferi, Hüseyin. "Tasavvuf ve Safevîler Döneminde Sûfî Kelimesinin Anlamındaki Aşamalı Değişim". çev. Sagıp Atlı. *Sûfî Araştırmaları* 2012, 3/5: 107-114.

Mohammednejad, Hamidreza. "Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem". Ankara: *TAD*, 2015.

Musavi Zanjani, İbrahim. *Aka'id al-İmamiyya al-İsna Aşariyya*, Beyrut: Mu'assasat al-Alami li-l-Matbuat, 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Din ve Düşünce". İstanbul: *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 1999.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yay, 2002.

Ösen, Serdar. *Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik (19. yüzyıl)*. İstanbul: Kitap yayınevi, 2015.

Öz, Mustafa. "Meclisî, Muhammed Bâkır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 253-255. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Öz, Mustafa. "Mehdî el-Muntazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 376-377. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Özsaray, Mustafa. *19. Yüzyıl Arşiv Belgeleri ışığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri*. İstanbul: İz yayınları, 2021.

Rebbani, Zehra. *Mansab-ı Molla Başı der Asr-e Safevīya (zamine-ha, şekl-giri, vazaif)*. Tahran: Yüksek Lisans Tezi, Daneşgah-e al-Zehra, Daneşkade-ye İlahiyat, 1393.

Rumlu, Hasan Beg. *Ahsenü't-tevarih*. Tahran: 1357.

Rypka, Jan. *History of İranian Litareture*. Dordrecht: Springer, Softcover reprint of the original, 1968.

Safa, Zebihullah. *Tarih-i Edebiyat der İran*. Cilt 5. Tahran: Firdevsi, 1369.

Sümer, Faruk. *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Şirazî, Hace Zeynelabidin. *Tekmiletü'l-Ahbar*. çev. Ebülfez Rehimli, Bakü: İlim Neşriyatı, 1996.

Şirazî, Mâsum Ali Şah. *Tarâiku'l-Hakâyık*. düz. Muhammed Cafer Mahcûb. Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâî, 1339.

Şüşterî, Ziyâüddîn. (1365). *Mecâlisü'l-Mü'minîn*. düz. A. Seyyid Ahmed, (Cilt I-II). Tahran: Kitâbfürûşî-yi İslâmiyye.

Şeybânî, Nizamüddin Mocir. *Teşkil-i Şahenşah-ı Safeviyye*. İhya-yı Vahdet-i Millî. Tahran: İntişarat-ı Danişgahı Tahran, 1346.

Tâherî, Ebû'l-Kâsım. *Tarihe Siyasi ve Ecetmayi İran*. Tahran: inteşarat-ı ilmi ve ferhengi, 1384.

Tahranî, Ağa Bozorg. *Müsnifāt-i Şī'ah*, İran: Meşhed, 1372.

Tosun, Necdet. "Nurbahşiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 248-249. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Uludağ, Süleyman. "Devran". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 248-249. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Uzluk, Şahabettin. *Mevlânâ'nın Türbesi*. Konya: Konya Halkevi, 1946.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. *Osmanlılar ve Sunni-Hanefi Anlayış*. Ankara: Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Yıldız, Onur. *Safevîler Döneminde İran'da Din-Devlet İlişkilerinin Evrimi.* Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2023.

Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sufiler, Devlet ve Ulema.* İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007.

Yüksel, Hasan. "Ayıntab Mevlevihânesi", *Toplumsal Tarih* 1/5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Zerrinkub, Abdülhüseyin. *Donbaleye Cûst u Cû der Tasavvuf-i İran*. Tahran: İntişarât-ı Emir Kebir, 1357.